

Вилард В. О. КВАЈН

ШТАСТВА

(избор)

В. В. Квајн (W. V. O. Quine), филозоф, професор Харвардског универзитета, аутор је великог броја изузетно значајних књига из области филозофске логике. Међу њима издвајамо: *Mathematical Logic, From a Logical Point of View, Word and Object, The Ways of Paradox and Other Essays, Methods of Logic* и *Theories and Things*.

Централна тема Квајнове филозофије је однос између језика и стварности, а њен лајт-мотив — несамерљивост израза и предмета, немогућност једнозначног изражавања стварности, која се огледа у немогућности превођења, таквог да термин који се преводи и преведени термин имају идентичан смисао, што, у крајњем исходу, води немогућности изражавања истине *о свету*.

Квајнова најновија књига *Quiddities (Штаства)*, из које преносимо неколико занимљивих делова, објављена је 1987. године. По форми, ова књига би могла да се сврста у речник, или, још боље, у појмовнике. Кроз одреднице у којима се бави филозофским, језичким, логичким и математичким појмовима, али и проблемима морала и теорије одлучивања, аутор на најширем интелектуалном плану потврђује своја основна филозофска схватања. С друге стране, што књигу чини посебно привлачном за шири круг читалаца, оживљава у филозофији већ помало заборављене вредности слободне игре интелекта.

Превод књиге *Quiddities* објавиће *Нолит* у својој библиотеци „Сазвежђа“.

*

АЛФАБЕТ

Писање какво ми познајемо јесте кодирање изговорених речи. Постоји конвенционална, доста груба али животна, подударност између облика и звукова. Та погодност представља резултат приближавања двеју технологија које у праскорорје историје бежаху потпуно различите — древне технологије говора и несавршене технологије сликовног писма.

Сликовно писмо је, очигледно, ограничено на опис онога што је видљиво. То ограничење је, у извесном степену, могло да се избегне срећно одабраном метафором; на пример, један рани египатски хијероглиф за *ношење* приказује зделу са стопалима. Али свој пуни замах писање је достигло тек када се приближило говору, а

најранији облици тог приближавања забележени су пре пет хиљада година. Одсликавање видљивих предмета претворено је у фонетску обавезу на принципу ребуса, као када бисмо у енглеском, пишући *melancholy*,¹ приказивали *melon*² и *collie*³. Мада је изгубио на сликовитости, тај поступак је постао применљивији када је фонетско представљање сведено на кратке звукове — сугласнике или сло-гове. Звук је представљен хијероглифом који одсликава нешто чије име само почиње тим звуком. Принцип ребуса уступио је место акрофонији.

Тиме је учињен значајан корак према апстракцији. Тражити *melon* и *collie* у речи *melancholy* исто је што и играти се са познатим речима; с друге стране, издвајање слогова који немају никакво значење, као што су *me-*, *-lan-* и други, истовремено нас наводи да признамо и оне звукове који нису речи и ништа не имају.

Међутим, начин на који би се говорни ток делио на сегменте није био тако очигледан као што се нама, који смо навикли на слова, чини. *Б*, *д*, *к*, *п* или *т* не можемо чак ни да изговоримо појединачно, а да у њих не унесемо макар и само дах самогласника. У раном дељењу сегмената говорног тока слогови су представљали много приступачније јединице. Према слоговницима, а не алфаветима, писало се у Микени, на Кипру, а можда и на Криту, у другом миленијуму пре нове ере.

У Египту из тог доба традиција својеврсног слоговника била је дуга већ хиљаде година. Хијероглифи су сачували своју идеографску употребу из пиктографских времена, али су постали и слоговник. Египат је патио од преобиља, као и модерни Јапан; јер Јапанци свој *кана*, или слоговник, употребљавају у комбинацији са кинеским идиограмима, који, међутим, могу да се спелују и у самом *кана*-слоговнику.

Египатски слоговник делимично је већ представљао алфавет, углавном због једне заједничке особине коју је египатски делио са суседним језицима. Та особина је унутрашња инфлекција. Нешто од тога налазимо и у примерима из енглеског: *give* и *gave*, *strive* и *stroke*, *goose* и *geese*, *mouse* и *mice*.⁴ Одговарајуће споразумевање на писаном језику може се постићи ако се инфлекција препусти уобразиљи. То значи да би један исти знак стајао за *ба*, *бе*, *би*, *бо* и *бу*, а неки други за *да*, *ди*, *до* и *ду* итд. Уочавамо да је такав слоговник вишезначан; будући да смо данас свесни сугласника, могли бисмо га описати као поступак писања сугласника и избацивања самогласника. На тај начин се заиста може описати хебрејско или арапско писмо, у којима је та пракса сачувана до данашњих дана. Назив за ову праксу, који нам намеће принцип симетрије, јесте *ebisceration*. Јер, док *evisceration* значи чупање утробе, *ebisceration* означава слично поступање са самогласницима.

¹ Меланхолија (прим. прев.)

² Диња (прим. прев.)

³ Шкотски овчар (прим. прев.)

⁴ Ове речи се читају: пив — геив (дати — дао), страјв — строув (трудити се — трудио се), гус — гис (гуска — гуске), маус — маис (миш — мишеви) — прим. прев.

Називи слова у хебрејском и арапском указују на древне акрофонијске изворе. Aleph (алеф) значи „во“, и слово алеф је вероватно изведено из хијероглифа за вола; beth (бет) значи „кућа“; gimel значи „камила“.

С обзиром на то да самогласници могу да се изговарају издвојено, док многи сугласници не могу, иронија је судбине што су најпре изоловани сугласници. Склон сам да поверујем да за појаву самогласника у алфabetу треба да захвалимо срећној збрци. Алеф и ајин су крхки сугласници, преломи у изговору, који могу нестати из дијалеката или остати нечујни за уво које није навикло на њих. Када се уз то узме у обзир да је алеф био обично праћен самогласником *a*, термин „алеф“ могао је лако бити погрешно протумачен као онај који означава самогласник *a*. На тај начин се, вероватно, из „алеф“ развило „алфа“. Може се претпоставити да је сличан пут прешао и термин „ајин“, развијајући се у *o* — омикрон, омега. У сваком случају, од осмог века пре нове ере самогласници су у целини нашли своје место на грчком тлу, док је феничанско писмо, ако је веровати легенди, донео Кадмо.

Много година пошто је установљен наш латински алфabet, раноримски песник Еније вратио се у мислима сликовном писму унутар алфabetског медијума. „*Saxo-cere-communuit-brum*“ исто је, пише он, што и рећи „Он је свој мозак расцепио каменом“; реч која означава делање Еније је добио расцепивши реч *cerebrum*, мозак, помоћу свог глагола.

Захвалан сам Питеру Гичу за овај пример, као и за реч која га описује: *tnesis*,⁵ уметање једне речи у другу. То се догађа и са глаголима у португалском; види: ИНФЛАЦИЈА. А дешава нам се и код куће, ту негде, на улици: *a whole nother ball game*.⁶

АЛТРУИЗАМ

Алтруизам је главни изданак морала и основни предмет моралних начела. Домаћица каже да су њени станари, студенти, добри младићи, мада добро зна да се коцкају и опијају, да псују и неопрезно возе, и да се друже са лаким женама. Шта тиме хоће да каже? Једноставно, да су младићи несебични.

Алтруизам се може посматрати у распону од пасивног уважавања туђих интереса до њиховог активног задовољавања на штету сопствених, од пуког испуњавања обавеза до вршења виших дужности. Шта рећи у прилог томе?

Они који проповедају морални поредак већ дуго теже да, позивањем на разум, ослабе убедљивост моралних правила. Један примитиван, али добро познат аргумент позива се на мит о божјој одлуци, која је подржана одговарајућим санкцијама: посмртном

⁵ Тмеза, гр. Расстављање једне сложене речи на тај начин што се између речи које је сачињавају уметне нека друга реч. (прим. прев.)

⁶ Пример, у жаргону, значи: „То је сасвим друга прича“, с тим што је из речи *another* изостављено *a*, тако да се *whole* и *nother* спајају у изговор *y*. (прем. прев.)

наградом или казном. Сам мит није поткрепљен било каквим позивањем на разум чију бисмо уверљивост били спремни да потврдимо, али, захваљујући миту, аргумент који се на њега позива заиста је рационалан, утолико што тврди да је човеково морално понашање у његовом сопственом интересу.

Други веома познат аргумент у прилог личним интересима јесте онај којим се доказује да је за све нас боље ако уважавамо туђе интересе. Али и неодрживост овог аргумента је такође добро позната: било коме од нас може бити боље ако ради против туђих интереса, а не њима у прилог, само уколико се сви остали људи понашају беспрекорно. Што такво понашање нагриза зграду морала, човека који се издваја неће за живота знатније погодити. Зато уводимо полицију и казну, како бисмо, опет у име заштите личних интереса, поново успоставили изгубљену равнотежу.

А када смо једном основали полицију и увели казну, можемо ли да кажемо да лични интерес заиста рационално јемчи за алтруизам? Не, и то из два разлога. Прво, казнени систем захтева само онај алтруизам који представља пуко испуњавање обавеза, и уопште се не односи на алтруизам као вршење виших дужности. Друго, на нивоу испуњавања обавеза лични интерес допушта и такве, ни мало алтруистичке, ствари као што је превара, начин да се измакне полицији и казни.

Зато просвећени моралиста схвата да лични интерес, ма колико био просветљен, не пружа општу рационалну основу за алтруизам. Алтруисти су једноставно особе које недвосмислено и без ограничења цене туђу добробит, баш као што свако цени своју сопствену.

Неки моралисти сматрају да недостатак оправдања које би се заснивало на личним интересима представља претњу моралу. Мислим да би такво оправдање било ионако бескорисно и имало укус нечег поквареног и прљавог. Пустимо нека врлина буде сама себи награда.

Морамо једноставно да схватимо да, осим личних интереса, у нама постоје и други, дивљења достојни покретачи. Неке алтруистичке покретаче етнологички приказују као урођене, без обзира да ли је реч о човеку или другим животињама; тај урођени алтруизам они објашњавају природном селекцијом, као начином самоочувања генетске структуре и заштите врсте. Али људски алтруизам није толико богат колико бисмо ми желели, нити аргументи који се заснивају на личним интересима представљају начин да се он обогати. Пре би требало да искористимо и најнезнатнији трачак саосећајности који откријемо у себи, да и најмању искру распиримо у видљив пламен. И да то покушамо да учинимо у развојним годинама, да бисмо добили најбоље резултате.

Неговати алтруизам код морално незрелих особа је једно, а проширивати поље његове примене нешто сасвим друго. Еволуционистичка теорија тврди да се урођени алтруизам испољава само према сродницима. Чињеница је да се са удаљавањем од сродника алтруистички импулс смањује; много смо спремнији да заштитимо сопствену породицу него заједницу у којој живимо, а поготово нацију или расу. Али многи од нас су у стању да осете наклоност

према Пигмејима или папуанцима у истој мери у којој је осећају према непознатим наше сопствене расе. Филантропија обавија целу земљину куглу, а протеже се чак и до нижих врста. Дилема се јавља када размишљамо о односу између људске добробити и добробити осталих сисара. Људско срце се шири док не обухвати све оно што је изван њега.

Забрана убиства из милосрђа пример је како један неусиљени пропис може представљати спољни путоказ, али због недовољног броја тих немих ознака, има много необележених моралних скретања, чији је и једини и несигуран водич наша мутна савест, коју изоштрава само свест о могућим последицама.

АНОМАЛИЈА

У нашем свакодневном језику, рећи да је нешто прелепо, или задивљујуће, значи изразити одобравање. Међутим, историјски посматрано, смисао тих речи јесте чуђење, које не укључује вредновање. Одређене семантичке промене указале су на општу склоност да се цени изненађење. Нека изненађења доносе радост, а нека потиштеност, али изненађење као такво има додатну вредност, док у сваком другом погледу изненадни догађај остаје неутралан.

Модерна употреба израза „страшан“ наводи на супротан закључак: страх, или чуђење, је непријатно. Заиста су малодушни људи који узмичу пред изненађењем и загонетком, уколико изненађење не обећава пријатност. Етимологија и даље омогућава авантуристима да буду у већини, јер се семантички заокрет од „прелепо“ и „задивљујуће“ може исто тако запазити и у романским и германским коренима речи. У сваком случају, та знатижељна група обухвата све оне које одликује интелектуална радозналост, и отуда посебно све моје читаоце, чији број, желео бих да верујем, статистички није занемарљив, утолико пре уколико се статистиком мери и квалитет.

„Тешкоћа је светлост“, писао је Пол Валери. „Несавладива тешкоћа је сунце“. Свака мистична појава, сваки јасан случај телепатије, телепортације, видовитости, појаве духова или летећих тањира, може истински да одушеви научника. Научници би могли да се повуку у свој чопор и да се радују својим даскама за цртање и линеарним акцелераторима. Механизми мистичних појава вапили би за проучавањем, и то би био начин да се спроведе темељна револуција у физици.

Помисао на такву славу довољно је снажна да аномалије учини уверљивима, јер их чини пожељним. Ипак, што нека ствар носи у себи више изненађења, она је, уколико је истинита, мање вероватна. И то је оно што је чини изненађујућом. Сведоци смо, тако, извесне напетости унутар научног духа, нечег што би неки моји студенти назвали дијалектиком.

Шта научник, напавши се у таквом расцепу, може да учини? Он ће наводну аномалију истраживати у изоштреном и скептичком светлу, решен да открије обману, илузију или неки здравора-

зумски узрок, а ипак упркос изгледима, надајући се да ће појава коју испитује издржати његову проверу и постати чудо које ће уздрмати свет.

Како је време сувише шкрто, а заљубљеници у паранауку нуде толику гомилу наводних чудеса, научник је приморан да мноштво паранаучних тврђења што краће исповеди. Нико не оправдава истраживање које у себи не носи бар наговештај извесности. У складу с тим, поклоници паранауке осуђују фанатизам, завереништво, прикривене интересе и недостатак научне објективности, и не сањајући о томе да би научници били пресрећни када би се уверили у стварност било које од њихових чудачких тврдњи.

Научници се не држе просто по страни. Они хватају звучне ванземаљске сигнале, и они то могу. Једно време су извештаји о летећим тањирима били пажљиво испитивани. Статистичка проучавања телепатије привлаче много мање пажње, јер је механизам кодирања и преношења порука без речи тако зачуђујуће стран свим процесима и законима. Људи који су се прилагодили чудима радија и телевизије, али не знају ништа о томе како они раде, спремни су да олако прихвате телепатију, и не питајући се како тако нешто уопште може да постоји.

Суочивши се са видовитошћу, суочавамо се са променом основних начина мишљења. Постојање видовитости било би немогуће открити када би се оно повезивало са захтевом да себи представимо све оне незамисливе авеније којима би видовњачка информација могла проћи.

Научнике треба пустити да мудро распореде ограничено време са којим располажу и своје напоре. То је питање прорачунавања трошкова. Пре више од две стотине година, пишући о чудима, Дејвид Хјум се запитао шта је вероватније: да природни закони, у које смо се толико пута недвосмислено уверили, сада бивају угрожени због неких чуда, или да сведоци наводних чуда обмањују себе или нас.

Верујемо, или смо спремни да верујемо, у оно што видимо, али и наше виђење подложно је сумњи. Тешко да икада могу да проникнем у професионалне трикове мафионичара, али ја знам да су то трикови, а и он зна да ја то знам. Научник се не двоуми да ли да размишља о природном објашњењу неког догађаја или да га сврста у магијске појаве. Осим тога, он мора да дозволи и рутинска објашњења, о којима и не размишља.

Чувен је случај бостонског медијума, Марцери, од пре две генерације. Испитивала ју је комисија харвардских научника, познатих по својој отворености према спиритуализму. Њено лупкање по столу и наводна јављања која је чула стојећи изнад гроба, на пола су их убедили. Морали су да за консулганта узму професионалног мафионичара. Коначно, стигли су до Фројда.

Положај научника посебно је осетљив када, као у овом случају, мора да се одлучи да ли да се приклони сведочењу својих сопствених чула о револуционарној појави, које може да представља изазов ушанченој научној теорији, или да ту појаву одбаци као вероватну последицу познатих узрока, којих само не може да се досети. Сувише оштар јаз у таквим дилемама може да блокира

тренутни увид у нешто. Вероватноћу треба проценити и одмерити, не искључујући ни такве чиниоце као што је користољубље психичког медијума.

Сасвим независно од свега магијског и чудоликог, напетост између закона и аномалије је од животног значаја за научни прогрес. Да би је подстакли, научници чак скрећу са свог пута. Зато сер Карл Попер добро приказује научника као оног који изумева хипотезе, а потом се на све начине труди да их обори помоћу вешто смишљених експеримената. Напетост између закона до којих научник долази и његових сопствених покушаја да се из њих пробије покреће научну машину и гура је напред.

БУДУЋНОСТ

О проблему да ли прошлост, на овај или онај начин, одређује будућност, дуго се расправљало (види одредницу СЛОБОДНА ВОЉА). Међу онима који сматрају да је одговор на то питање негативан и да се, према томе, будућност може сматрати пре делимично случајном, него одређеном, неки су отишли толико далеко да су тврдили да реченица која предвиђа било какав случајан догађај није ни истинита ни лажна. Она постаје истинита или лажна тек када неки догађај престане да буде случајан, то јест постане остварен или онемогућен.

Овакво схватање је подржавао Аристотел, а и данас га подржавају неки теолози. Из теолошког угла посматрано, ако су реченице о будућности истините сада, свезнајући Бог ће их сада знати, тако да ће, на основу Божијег знања, оне сада бити одређене, а не случајне. (Ово је нови смисао детерминизма, о којем не расправљамо у СЛОБОДНОЈ ВОЉИ). Али, тврди се даље, да би људска деловања била слободна, она морају бити неодређена (ово тврђење оспоравам у одељку СЛОБОДНА ВОЉА). Слобода је, коначно, предуслов за похвалу и покуду, милост и грех.

Верујем да моје изношење овог аргумента читаоцу не делује баш убедљиво. Али, уместо да га оповргавам корак по корак, радије ћу наставити да директно доказујем надмоћност уобичајеног гледишта, према којем су предвиђања истинита или лажна у тренутку када их износим, без обзира на то да ли је наше изношење брзоплето, или погрешно засновано. Највећа вредност овог гледишта је у томе што време, четврту димензију, сматра подједнако значајним као и простор (види одредницу ПРОСТОР-ВРЕМЕ).

Почели смо изношењем неких религиозних предрасуда, које истину и лаж уклањају из предвиђања случајних догађаја. Ради симетрије, ово разматрање можемо закључити примером који ће нам показати да нам потпуно прихватање будућности, кроз увођење простора у време, може и у моралном погледу добро доћи. Замислимо сада овакву дилему. Очување животне средине захтевају интереси још нерођених људи, а контролу рабања опасност од прекомерног повећања броја становника. Дакле, с једне стране, поштујемо интересе људи који још нису рођени, док им с друге стране

одричемо и само право да буду рођени. Погледајмо, зато, како четвородимензионално гледиште решава ову дилему. У складу с њим, људи, и друге ствари, било да су из прошлости или будућности, подједнако су стварни као и они садашњи, где је су употребљено у безвременом значењу, као у примеру: „Два и два су четири“. Људи који ће бити рођени су стварни људи, опет у безвременом значењу те речи, и њихови интереси морају бити поштовани сада, као и увек. Људи који, захваљујући контроли рабања, неће бити рођени, само су замишљени људи; чак ни у безвременом значењу, нема таквих људи, тако да није повређено ничије право на живот. Четвородимензионално гледиште пружа место под сунцем свим будућим дешавањима, ма колико непредвидљивим, али не подржава пуне могућности, оне које се у начелу никада не могу остварити. Да будем јаснији. Права неостварене могућности случајна су у односу на њено остварење.

ДЕФИНИЦИЈА

Како да дефиниција дефинише саму себе? Речничка одређења су далек одјек онога што филозофи и математичари називају дефиницијом. Речници служе да нам олакшају језичко споразумевање, и у ту сврху тек ту и тамо налазе за потребно да примене дефиницију у филозофском и математичком смислу речи. Дефиниција у филозофском и математичком смислу, међутим, и даље је изузетно значајна и достојна је тог имена. И сам ћу је овде користити, и управо о тој врсти дефиниције биће речи у редовима који следе.

Парадоксално говорећи, дефинисати неки израз значи објаснити како да га се ослободимо. Дефинисати значи уклонити. Један израз, *definiendum*, дефинишемо уводећи други, *definiens*, који има исто значење. Када на расположењу имамо *definiens*, *definiendum* нам није потребан, осим, можда, као подесно скраћење.

Кратак, и стога погодан, израз „човека“, на пример, може се дефинисати изједначавањем са изразом „рационална животиња“. Тим путем је ишао Сенека. Дефиниција „двоножац без крзна“, која је такође била понуђена, спорна је. Али реч не мора да се дефинише тако директним изједначавањем са неким изразом. Оно што је значајно јесте могућност јединственог уклањања, а начин на који се дефиницијом то остварује зависи од контекста до контекста. Тако, на пример, vznik „или“ можемо дефинисати помоћу упутства да сваки контекст „р или q“ парафразирамо као „не и не р и не q“.

Обично говоримо о дефинисању израза, али и о дефинисању предмета. „Шта је човек, да је у Твоме уму? Шта је број, да је у човековом уму?“, питамо се. Један начин да се говори о дефиницији своди се на други, јер људе дефинишемо дефинишући „човека“, а бројеве дефинишући „број“ и бројност. Дефиниција израза је шири појам, јер се подједнако може применити и на изразе који се не односе ни на какав објекат, као што је, рецимо, израз „или“.

Али човек осећа потребу да говори о дефиницији у смислу непосредног дефинисања неког предмета не онда када је збуњен употребом израза који се на тај предмет односи, већ природом самог предмета.

Схватање дефиниције као елиминације посебно нам може помоћи када размишљамо о мноштву начина дефинисања ПРИРОДНИХ БРОЈЕВА; јер, посматран сам за себе, сваки је начин прихватљив, али ниједан није компатибилан са другим. Зато оно што нам заиста помаже јесте мноштво стварних прогресија.

Још прикладнији пример представља уређени пар (x, y) , дефинисан у оквиру КОМПЛЕКСНИХ БРОЈЕВА; јер један, и једини, захтев који се дефиницији поставља јесте могућност јединственог извлачења x , и y , из (x, y) . Да би се он испунио, (x, y) можемо да дефинишемо на произвољно много различитих начина.

Дефиниција може имати различите намене. Понекад служи као упутство за коришћење одређених детаља из неког установљеног језика. Понекад, опет, припрема читаоца за пишчеву посебну употребу неког техничког термина. Понекад, као у два горе наведена примера, она разрешава филозофску неизвесност у погледу природе неких делимично схваћених објеката. Коначно, понекад служи само за то да нам покаже како помоћу нотације која нам је при руци можемо сасвим успешно расправљати о самој ствари. У свим овим случајевима дефиниција се може посматрати као упутство за превођење једног језика на други: оног вербалнијег на онај економичнији подјезик са истим покрићем (види одредницу РЕКУРЗИЈА, разуме се, у вези са рекурзивном дефиницијом).

Уобичајено је да се у филозофији, логици и математици подједнако цене и вербалнији језик и подјезик, мада из различитих разлога: један због подесне сажетости и прилагодљивости своје нотације, а други због једноставности основне структуре. Слично томе, цени се и дефиниција која омогућава превођење једног на други, јер захваљујући њој уживамо у добробитима оба света; види СИНГУЛАРНИ ТЕРМИНИ.

ДОБИЦИ

Постоје добици у игри бројева на срећу и добици као награде за неко очекивано, или остварено достигнуће. Ови први у јавним лутријама достижу и милионе долара. Добити друге врсте, које додељују Нобелов Комитет, Задужбина Мек Артур и неки новији дародавци, нису баш толики, али ипак достижу вртоглаве висине, чији је раст готово сразмеран инфлацији.

Јавне лутрије су у извесном смислу корисне за друштво, али могу да буду и штетне (види одредницу КОЦКАЊЕ). Савестан грађанин, који своју енергију и памет предано усмерава на то да обезбеди скромна средства за живот, поражен је свом оном букмом која се диже око богађења помоћу лутрије, ма колико оно било ретко. Схвата да има лакших, бржих, и наплативијих начина од његовог стрпљивог, мукотрпног рада. Чак и када би га нешто пле-

менитије, а не сан о слави подстакло да учествује у играма на срећу, био би донекле деморалисан. Благо Хорација Алцера изгубило је сјај.

Слично се може рећи и за другу врсту добитака, високе награде за школска и научна достигнућа, јер оне могу да изазову завист, што је, у извесној мери, опет деморалишуће. Али, све док се награде промишљено додељују, од мотивације која је заснована на изгледима на добитак зависиће да ли ће, и колико, наука и школство губити због тога. Завист и тапшина водиће критици награђивања чак и у идеалним случајевима, али можемо бити сигурни да ће само приликом заиста неправедног награђивања штета бити већа од користи.

С обзиром да ни најбољи судци нису непогрешиви, разумна предострожност наводи нас на помисао да би награде требало смањити и распоредити их на шири круг добитника. Тиме би се умањило ризик од неправедне дискриминације, а и од подстицања зависти. Овакав приступ је посебно препоручљив код додељивања награда за очекивано достигнуће. Поглед уназад је релативно поуздан, поглед унапред нешто мање. Надмена увереност у нечију прогнозу захтева да се на коцку стави сто педесет хиљада долара, које ће бити уложене у будућност студента — почетника, иако овај ничим не потврђује да је млади Моцарт. Ризик коцкања може се умањити избором два дипломирана студента, од којих очекујемо да ће успети, за ту исту награду, односно за трогодишње школовање у Харвардском друштву постдипломаца.

ДУХ И ТЕЛО

У Декартово доба било је распрострањено уверење да постоји узајамно дејство између духа и тела, али да се оно не заснива на потпуној зависности било једне, било друге од двеју супстанција. Такво уверење било је делимично подржано и спремношћу да се верује у живот душе после смрти тела. Ипак, оно води одређеним проблемима. С једне стране, питамо се на основу којег механизма би могло да се оствари узајамно дејство између те две супстанције, а, опет, видимо да се идеја о узајамном дејству тешко може оспорити. Можемо и да занемаримо Гетеову мисао да дух ствара тело (види цитат на почетку одреднице **ТИПОВИ И ЗНАКОВИ**), али смо приморани да вољно делање схватимо као последицу дејства духа на тело. И обрнуто, осећаји су последица дејства тела на дух.

Независно од питања механизма, суочавамо се и са законом о очувању енергије; јер он је физичарима сасвим добро служио, и није га било лако оборити. Ако му је било суђено да на крају попусти пред теоријом релативитета, то није било зато да би се прилагодио дуализму духа и тела.

Данас је широко прихваћена мудрост да нема мишљења или осећања без импулса или трзаја неког нерва или влакна, као телесног оруђа. Многа телесна догађања нису праћена менталним по-

следицама, али свако ментално догађање одражава телесно, чак и када је најфиније, и далеко од тога да буде потпуно схваћено. Захваљујући овој мудрости, и само признавање духа као секундарне супстанције, које води нежељеном *multiplicatio entium praeter necessitatem*,* сматра се грубим кршењем максиме штедљивости Вилема Окамског. Боље би било да се напусти подвајање и ментална активност схвати као део телесне. И заиста, само тако може се решити енигма узајамног дејства између духа и тела. Људска тела мисле, осећају, одлучују и делају на основу својих одлука, покрећући планине.

Био сам оптуживан за негирање свести, али уопште нисам свестан да сам то радио. Свест је за мене мистерија, али мистерија које се не можемо ослободити. Ми знамо како то изгледа када смо свесни, али не знамо како да је опишемо правим научним терминима. Ма шта она прецизно била, свест је стање тела, стање нерава.

Оно што сам назвао широко прихваћеном мудрошћу није везано за порицање свести. То становиште се, са много више разлога, означава као непризнавање духа. И заиста, оно не признаје дух као другу супстанцију, која је надређена или подређена телу. Зато се може боље описати као изједначавање духа са неким способностима, стањима и делатностима тела. Ментална стања и догађаји су посебна поткласа стања и догађаја људског или животињског тела.

ДЕФИНИЦИЈА је, видели смо, елиминација; одређени израз ћемо дефинисати тако што ћемо показати како да га се ослободимо. То се може односити и на објашњење у ширем смислу речи. Да ли се ми ослобађамо менталних стања и догађаја у корист телесних, или ментална стања и догађаје објашњавамо као телесна? Овај проблем се може изразити на оба начина: и пријатељски, и непријатељски.

До сада је било лако. Али шта рећи на често понављану причу о свођењу духа на тело, које би требало да представља нешто као свођење психологије на психологију, или, још одређеније, на неурологију. Мислим да је то бесперспективно, поготово ако је реч о свођењу уобичајеног менталног говора на неурологију. Стари дуализам духа и тела није разрешен; само је из оквира супстанције пребачен у оквир појмова или језика. Да то разјасним.

Свака појединачна епизода нечијег размишљања, на пример, о Бечу, представља нервни догађај, који се може описати строго неуролошким терминима, само ако довољно знамо о том одређеном догађају и његовом механизму; то је тврђење које је данас широко заступљено. Али, не смемо ни помишљати да ћемо *икада* бити способни да општи ментални предикат „размишљати о Бечу“ преведемо на неуролошке термине. Ментални догађаји су физички, али их језик менталних термина класификује на начин који је несамерљив са класификацијом која се може изразити психолошким језиком.

* Умножавање бића без преке нужде (прим. прев.).

Таква је доктрина *неправилног монизма*, како би рекао Доналд Дејвидсон. Она је монистички материјалистичка, али само кроз појединачне случајеве, а не систематски, на основу општих категорија или правила (*posmos*, „правило“).

Годинама присутан, дуализам духа и тела наставља да живи, и то преображен у појмовни или језички дуализам. И као такав је несводљив.

ИДИОТИЗМИ

Помоћу речи *идиом* указујемо на лингвистичку особеност: на фразеолошки обрт, чија употреба није очигледна ни из језичких правила, ни из начина на који се речи које га сачињавају користе у другим контекстима. Та реч се, попут речи *idiome* и *idioma* у романским језицима, такође користи да би се указало на неки језик у целини, или на дијалекат. Онај први смисао, лингвистичка особеност, у француском је обележен посебном речи: *idiotisme*. Почетник који се у француском суочава са идиомима као што је *j'ai beau faire*, или учи да *le bel âge* значи младост, а *un bel âge* старост, открива искривљено значење речи *idiotisme*.

Допустимо да је садржај „идиотског“ случајан; модел идиосинкразије је успешнији. У грчком, реч идиот уопште нема неко погубно значење; *idiotes* је лаик, човек на улици, популациона јединка, чија се особеност састоји у жељи да буде особена. Међутим, преко латинског и каснијих језика, уз помоћ немилосрдног процеса еуфемизације (в. ЕУФЕМИЗАМ), реч је постепено добијала на грубости.

Тако оно што обично зовемо идиомима, у првом смислу који сам назначио, или идиотизмима, излази изван граница моје свечане дефиниције из прве реченице. „Фразеолошки обрт“ се понекад односи једноставно на неко становиште које је различито од нашег. Када у опери чујемо »*fin che non guinga il Re*«, можда ћемо, необавезно нагађајући, најпре помислити да то значи »*in order that the King not come*« (тако да краљ не дође). Поражава нас једноставан превод: »*until the King comes*« (док краљ не дође). Чему оно *non*? Све, међутим, долази на своје место ако схватимо да се временски период док (*until*) Краљ не дође протеже све до краја (*fin*) периода у току којег Краљ *не* долази. Англофони размишљају позитивно о ономе што се дешава до Краљевог доласка. За Доницетија и његове сународнике, период без Краља, као и крај тог периода, негативно је одређен. Али се њихова размишљања свODE на исто.

У истом духу је и овај пример из мексиканске песме: »*ya no puede salir*«. Дословно, значи: »*already he cannot get around*«; (он већ не може стићи); у слободном преводу — »*he can't get around any more*« (он више не може стићи). За Хиспанофоне, он је *већ* у стању да *не може* стићи; за нас, он *више* није у стању да стигне. Оба значења свODE се на исто, и оба су подједнако непосредна. Али свако од њих онај други говорник може учинити недокучиво идиотским.

Наклоност према тројности надахнула је и песму и причу. Тако имамо Три суђаје, Три грације, Три мудраца, Три мускетара, Три медведа, Три мале госпођице које воле Књигу.

Метафизичке категорије Имануела Канта дате су као тријаде. Категорије Квантитета су Јединство, Мноштво и Тоталитет. Категорије Квалитета су Реалност, Негација и Лимитација. Да не набрајам даље. Он је чак био запањен дихотомијом судова на афирмативне и негативне, и одлучио се да их подели на афирмативне, негативне и бесконачне. А шта би тек Хегел радио без тезе, анти-тезе и синтезе?

Семиотика, или теорија знакова, према Чарлсу Сандерсу Пирсу (1839—1914) суочена је са тринарном релацијом између *знака*, *објекта* и *интерпретанта*. У духу трихотомије, знакови (signs) могу да буду или *qualisigns* (знак-квалитет) или *sinsigns* (знак-појединачни предмет) или *legisigns* (знак-закон, знак-општост), у зависности од тога коју врсту ствари сами представљају (без коментара, молим!), затим *rhemes* (рема, знак-могућност), *dicent signs* (знак-афирмација, знак-чињеница) и *suadisigns* (знак-препоруча), у зависности од начина на који их интерпретант представља, и *icons* (знак-слика), *indices* (знак-индекс) и *symbols* (знак-симбол), у зависности од начина на који означавају објекте. *Симболи* су, опет, класификовани у *термине*, *пропозиције* и *аргументе*, а *аргументи* у *дедукције*, *индукције* и *абдукције* (хипотетичке аргументе).*

Чарлс Морис, обожавалац Пирсов и следећи обожавалац броја три, произвео је *Знакове, језик, и понашање* (1946), где је област семиотике поделио на *синтаксу*, *семантику* и *прагматику*. Та трихотомија, коју је преузео Карнап, била је предано цитрана и подржавана читавих четрдесет година, упркос чињеници да раздвајање семантике и прагматике, бар по мом мишљењу, представља погубну грешку. И верујем да управо тројство представља одгонетку њене трајности.

Још једну дуговечну трихотомију, која унеколико излази из оквира семиотике, начинио је 1933. године Макс Блек у филозофији математике: утврдио је да постоје *логицизам*, *формализам* и *интуиционизам*. И данас можемо очекивати да ће на почетку сваког озбиљнијег прегледа филозофије математике бити дата управо ова подела. Усуђујем се чак да кажем да је снага броја 3, између осталог, у томе што је он прост број.

Тројство оставља утисак нечег снажног и стабилног. Отуда Слобода, Једнакост, Братство; затим, Живот, Слобода и Трагање за срећом; Вера, Нада и Милосрђе; и, опет, Дух, Ум и Тело. А ако нам тријада није потребна, да ли бисмо могли да призовемо дух да заузме место ума, или обрнуто? Или, да се присетимо оног примера када себе називамо „верним, искрено преданим, и оданим“. Један од ова три израза је сасвим довољан, осим уколико нам тројство није потребно као независна вредност.

Када све ово имамо у виду, реч *тривијално* звучи заиста иронично. Не оставља утисак ни нечег снажног ни нечег стабилног.

* Сви Пирсови термини су *описно* преведени у заградама (прим. прев.).

Долази од речи *trivium*, која означава рачвање пута, његово раздвајање на три независна пута (*tres viae*). Ипак, значај *triviuma* био је потврђен у средњевековним школама, где су *tres viae* биле граматика, логика и реторика.

Коначно, имамо (ништа мање важно) Свето тројство. Отац и Син дају му супстантиван смисао, у најмању руку по аналогiji (упореди : Тома Аквински) а Свети дух као да је ту опет због тежње према тројству.

Три ноге као симбол стабилности представљене су *triskelionom*, хералдичком поделом на три ноге, које полазе из заједничког центра, а онда се разилазе попут свастике. То је био амблем древне Сицилије, инспирисан троугаоним обликом острва, древне Тринакрије. Али се исто тако појављује и на Човековом острву, где се његова стабилност експлицитно изражава мотом *Quosinque jeceris stabit*.

Стабилност тројности се, међутим, руши пред суровом и нама добро познатом чињеницом која нам искрсава пред очима када угледамо столицу са три ноге и њену чврстину упоредимо са чврстином столице којој су две ноге сломљене или све четири расклимане. Ова слика се ослања на елементарне геометријске законе. Три тачке увек леже у равни, док четири не морају. Три тачке леже у само једној равни; четири — у више њих.

И опет, реч је о строгости троугаоних облика. Два троугла са одговарајућим странама морају да се подударају, док друге геометријске слике са одговарајућим странама — не морају.

ВЕШТАЧКИ ЈЕЗИЦИ

У средњем веку латински језик био је међународно средство споразумевања у западњачкој дипломатији и учењаштву, онаквом какво је оно тада било. Са тринаестим веком мрачно доба је почело да ишчезава, спекулативна мисао већ је стицала поверење, и у ваздуху је могао да се осети наговештај науке. Драгоцена одговорност коју је на себе преузео латински с временом је постајала све тежа и то је трајало до раног модерног доба, до пуног процвата науке.

У међувремену, француски, енглески и други говорни језици ушли су у амбасаде, а у осамнаестом веку извршили су инвазију и у академијама и првим лабораторијама. Научни латински повукао се у докторске и инаугуралне дисертације.

Пошто су искушене непријатне последице које је то имало по ширење културе, пред крај деветнаестог века предузети су неки кораци: уместо оживљавања латинског, предложени су много одлучнији, визионарски пројекти — вештачки језици, конструисани на принципу граматичке једноставности и лакоће учења.

Шкотски учитељ Џорџ Далгарно и енглески бискуп Џон Уилкинс пророчански су покушали да остваре такву замисао још у седамнаестом веку. Али, њихови напори су били пре вођени утопијском визијом рационалне граматике и синтаксе него стварном кризом

споразумевања у међународним оквирима, јер је латински у то време још увек оклевао да напусти школске и дипломатске кругове.

Тек је 1880. године немачки свештеник Ј. М. Шлејер, подстакнут потребом друштва да заведе ред у језичком Вавилону, увео свој међународни помоћни језик, Фолапик. Његов лексикон био је највећим делом непрепознатљиви дериват енглеског, а његова граматика се најприближније може схватити као прилагођено упрошћавање немачке. Девет година Фолапик је повезивао цивилизовани свет; у то време било је основано 285 друштава за проучавање тог језика, која су бројала преко милион полазника. А онда је Фолапик почео да се грана на супарничке дијалекте, које су уводили његови приврженици, развијајући сопствене идеје. Показало се да је људима који су са ентузијазмом започели реформу језика било стало управо до преправки и иновација; и тако се, иронијом судбине, један вештачки међународни језик својој замишљеној универзалности приближио само зато да би се и сам распао у нови Вавилон.

У међувремену се руски лекар Л. Л. Заменхоф посветио изучевању есперанта. Он се појавио 1887. године, да би с временом постао најзначајнији део моде међународних језика. Упркос уобичајеним цепкањима од стране иноватора, 1965. године већ га је користило осам милиона људи.

Најчувенији међу „отпадницима“ био је Идо, који је уведен 1907. године. Створио га је углавном Луј Кутира, познат и као један од мање значајних Препринципијанаца. Дужан сам да објасним да се Препринципијанцем назива онај ко се модерном математичком логиком бавио и пре изласка првог тома Вајтхедове и Раслове *Principia Mathematica*, 1910. године.

Идо је имао нападно интернационална обележја, и свака реч из његовог речника била је смишљена тако да та обележја сачува у највећој могућој мери. Да ли основа *map*- треба да се користи за руке, као у латинском и романским језицима, или за људе, као у германским језицима? Нека то буде решено пребројавањем људи који говоре романским и германским језицима. Да ли то максимизује број људи који ће моћи да погоде значење речи чија је основа *map*? Пре ће бити да ће многи од нас остати неодлучни, узалуд награђујући колико је романско и германско стаовништво.

Бављење вештачким језицима захтева бар неке од подстрекача који су неопходни и математичкој логици. Један значајнији Препринципијанац, Бузепе Пеано, створио је 1903. године најмање вештачки и, по мом мишљењу, најпривлачнији од свих вештачких језика: *Latino sine Flexione*, касније назван *Interlingua*. Што је могуће више интернационалног у обртима; свака реч имала је класичну латинску основу, а уступци су прављени само за фармацију и сличне области. Граматика је поједностављена: ако се изузме -с за плурал, нема деклинација, као ни коњугација. Граматичка структура добијена је помоћу предлога и сложених времена, сродних онима у романским језицима. Они који говоре романске језике, или се сналазе у латинском, могу сасвим добро да разумеју било који текст на том језику. Интерлингва је понудила враћање, у виду верне копије, научног латинског, који је два века раније био без-

резервно напуштен, и постала је, усуђујем се да кажем, моћан супарник пројектима који су у себи садржали више вештачких елемената, и на неки начин били у моди. Интерлингва покрет и данас постоји, али, као што се могло и очекивати, то његовим ентузијастима није довољно. Они су окаљали класичну чистоту његовог лексикона и његову јасноћу покварили додацима који се, ма колико били схватљиви, слушаоцима морају посебно објашњавати.

Ова меланхолична прича нема за циљ да нас подстакне на акцију. Са све ширим међународним коришћењем енглеског, посебно у науци, убрзо је нестало и потребе за помоћним међународним језиком. Такви пројекти сада су се углавном преместили у подручје хобија, добили статус сличан оном који су имали у време Далгарна и Уилкинса, када је латински још увек био на снази. Али меланхолија остаје: жаљење за латинским, изгубљеним пре три века, и жаљење за свеобухватним језиком, сличним латинском, који би нам могао пружити утеху у овом веку.

Вештачка нотација, у недостатку нових вештачких језика који теже да буду савршени по својој општости, развија се углавном у математици, у којој већ вековима постоји, и то не са циљем да се савладају језичке баријере, већ да се размишљање у посебним научним областима учини једноставнијим. Напредак математике кроз векове био би психолошки немогућ без графичког схематизма, за који треба да захвалимо прилагодљивој нотацији, која се с временом стално мењала. Математика је била поштеђена разгранаванања, које је толико наудило фолапикју, и другим сличним језицима, зато што се нација сама по себи не налази у жижи интересовања математичара. Нотација је средство, и у великој мери корисно средство, али је у жижи интересовања оно што је недокучиво далеко од нас. Од увођења различитих нотација не ствара се никакав капитал; математичари их користе да би пружили корак и загледали тамо, преко њих, у поруку.

Данас се сучавамо са очигледним напретком математичке нотације, посебно нотације математичке логике, која је, у крајњој линији, блиска духу старих свеобухватних вештачких језика. Подсетићу на фортрен, логлен, а има и других вештачких језика који су били изумљени за компјутерске програме. Онда су били плодносни баш као и стари вештачки језици, а стално увођење иновација било је, несумњиво, један од чинилаца њиховог успеха. Али они су сада подвргнути оштрим и строгим критеријима селекције, јер се у доба компјутера њихова успешност може сасвим прецизно мерити. Они су нова генерација вештачких језика. Средства вештачке интелигенције у све више вештачком свету.

*Избор и превод:
Љубица СТРЧЕВИЋ*